

The Nature, Purpose, and Background of Scientific Theology in the West

Javad Gholipoor

1. Assistant Professor, Department of Philosophy of Religion and Islamic Theology, Imam Khomeini Education and Research Institute, Qom, Iran.. E-mail: Gh.javad1392@gmail.com

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

21 September 2023

Received in revised form:

6 January 2024

Accepted:

13 January 2025

Published online:

3 September 2025

Keywords:

Scientific theology, science and religion, science, Christian theology, realism

Abstract: Scientific theology is the outcome of contemporary Christian theologians' efforts to defend theology against the challenges it has faced over the past half-century. These theologians have turned to science, and by acknowledging the privileged status of scientific inquiry, have sought to reinforce theology. The central question concerns the nature of scientific theology and the criteria that render theology "scientific." Islamic theology faces challenges similar to those confronted by Christian theology in the modern period. Therefore, it is important to incorporate the insights of Christian theologians into such discussions. In this article, to address this core problem, we refer to the works of contemporary theologians specializing in science and religion. The findings indicate that theology is considered "scientific" if it utilizes general scientific research methodologies, such as Lakatos's research program, the Duhem-Quine thesis, the a posteriori approach, and theorizing. Furthermore, realism-as a foundational principle of science-together with scientific findings and theories, has been invoked by some scholars to render theology scientific. Despite its strengths, scientific theology also exhibits significant shortcomings, chief among them being the unclear rationale for science's reliance on theology. Moreover, given that scientific methods, findings, and foundations are subject to change, scientific theology emerges as a fluid and provisional endeavor.

Cite this article: Gholipoor, J (2025). The Nature, Purpose, and Background of Scientific Theology in the West, *Philosophical Meditations*, 15(35), 367-396. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2009700.2436>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2009700.2436>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: From the perspective of contemporary Christian theologians, the most effective defense of theology and theological beliefs lies in an appeal to science, giving rise to a new branch termed scientific theology. While recourse to secular disciplines to defend theology in Christianity dates back to the period of the Church Fathers, the systematic use of science in this capacity is a novel development. The objective of such debates is to enable Muslim thinkers to become informed and benefit from the findings of Christian theology, recognizing that Christianity and its theology encountered modern phenomena and their attendant challenges prior to Islam, and developed strategies to defend theology in response. Therefore, familiarity with these developments offers a valuable opportunity to apply their achievements in confronting threats to religious belief.

Methodology: The central problem of this article concerns the definition of scientific theology and the criteria by which theology may be rendered “scientific.” Scientific theology is inherently interdisciplinary, engaging both with issues at the intersection of science and religion and with Christian theological discourse. Addressing these questions requires mastery of both domains. To resolve these issues, the article employs a descriptive and analytical methodology: through a review of theologians’ works, the features of scientific theology are identified, interpreted, and ultimately evaluated in an analytical framework.

Findings: Although Christian theologians have adopted diverse approaches to the scientificization of theology, four principal criteria can be inferred from their discussions. The use of scientific methods and foundations is of particular

importance; thus, for theology to become scientific, it must adopt inferential reasoning, the search for the best explanation, theorizing, and realism. Arthur Peacocke, for example, highlights the use of scientific findings in theology as a significant criterion, while Nancy Murphy emphasizes the importance of the interaction between science and theology and situating theology within the hierarchy of sciences. Thus, although these theologians consistently appeal to science in defense of theology, each offers a distinct interpretation, resulting in varying assessments of their respective approaches.

Discussion and Conclusion:

Scientific theology is the product of the efforts of eminent theologians, and as such, cannot be dismissed as entirely without merit. This approach seeks to bridge the profound gulf that has separated science and theology, repurposing science—formerly a tool for critiquing theology—

as an ally. Nevertheless, theologians have not sufficiently addressed critical questions arising within this debate, such as: What motivates theology's reliance on science to establish its rationality? Is there no alternative? While some scholars have engaged with this question, comprehensive answers remain elusive. Additionally, given the mutable nature of scientific methods, foundations, and findings, reliance on them risks rendering theology unstable and lacking in foundation. Therefore, while rapprochement between science and theology represents an important development within scientific theology, certain interpretations may ultimately fail to enhance theology's standing and, in some cases, may exacerbate its challenges. Although scientific theology cannot be directly imported into Islamic theology due to differences between Islam and Christianity, there is no doubt

that such research can indirectly contribute to addressing the relationship between science and religion and the application of science in Islamic theology. Thus, it is proposed that the potential of scientific theological projects to respond to issues arising at the intersection of science and religion and to defend Islamic beliefs should be thoroughly examined.

References

- McGrath, Alister E. (2004). *The Science of God*. London: T&T Clark.
- Mcgrath, Alister E. (2003). *Scientific Theology*. Vol. 3. Londen & New york:T&T Clark.
- Mcgrath, Alister E. (2001). *Scientific Theology*, Vol. 1, Londen & New york: T&T Clark International.
- Mcgrath, Alister E.. (2002). *Scientific Theology*. Vol. 2. Michigan: T&T Clark International.
- Murphy, Nancey C. and George Francis Rayner Ellis.(1996). *On the moral nature of the universe: Theology, cosmology, and ethics*, mineapolis: Fortress Press.
- Murphy, Nancey C.. (1993). *Theology in the age of scientific reasoning*. Ithaca& londen: Cornell University Press.
- Murphy, Nancey C.. (1997). *Reconciling theology and science: A radical reformation perspective*, Kitchener: Pandora Press.
- Myers, Benjamin. (2006) *Alister McGrath's scientific theology*. In: *The Order of Things;Explorations in ScientificTheology*, McGrath Alister E., Malden & Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Peacocke, Arthur R.. (1993). *Theology for a scientific age: being and becoming--natural, divine, and human*. Minneapolis: Fortress Press.
- Peacocke, Arthur R.. (2001). *Paths from science towards God: The end of all our exploring*. Oxford & newYork: Oneworld Publications.

-
- Peacocke, Arthur R.. (2004).
The End of all our Exploring in
Science and Theology. *Zygon*.
39(2): 413-429.
 - Torrance, Thomas F.. (1980).
The ground and grammar of
theology. Edinburgh & New
York: T&T Clark Ltd.
 - Torrance, Thomas F.. (1996).
Theological science. Edinburgh:
T&T Clark Ltd
 - Pannenberg, Wolfhart. (2005).
Notes on the alleged conflict
between religion and science.
Zygon, vol. 40(3):585-588.
 - Pannenberg, Wolfhart. (2006)
Problems between science and
theology in the course of their
modern history. *Zygon*. vol.
41(1):105-112.
 - Pannenberg, Wolfhart. (2008).
Historicity of Nature: Essays on
Science and Theology, West
Conshohocken, Pennsylvania:
Templeton Foundation Press.
 - Pannenberg, Wolfhart. (1973).
Theology and the Philosophy of
Science, Philadelphia: the
Westminster press.

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره الکترونیکی: ۲۵۸۸-۲۶۱۵

شماره چاپی: ۲۲۲۸-۵۲۵۳

انجمن ائمه‌نطق اسلامی ایران

چیستی، چرایی و پیشینه الهیات علمی در غرب

جواد قلی پور

۱. استادیار موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، قم، ایران. رایانامه: Gh.javad1392@gmail.com

چکیده: الهیات علمی، حاصل حدود نیم قرن تلاش الهی دانان معاصر مسیحی در دفاع از الهیات در برابر چالش‌های جدید است. تکیه گاه الهی دانان در چنین دفاعی علم بوده و آنان با اذعان به جایگاه ممتاز علم، درصدد تقویت جایگاه الهیات برآمده‌اند. مسأله اصلی نوشتار حاضر این است که الهیات علمی چیست و چه معیارهایی باعث «علمی» شدن الهیات خواهد بود. چالش‌هایی که الهیات مسیحی با آنها در دوره جدید مواجه شد، خواه‌وناخواه الهیات اسلامی را نیز تاحدی درگیر خواهد کرد؛ بدین سبب اهمیت دارد تا در قالب چنین مباحثی از تجارب الهی دانان مسیحی بهره برد. در این نوشتار، برای پاسخ به مسأله اصلی به آثار الهی دانان معاصر که عمدتاً متخصص علم و دین نیز هستند مراجعه شده و یافته‌ها حاکی از آن است که از نگاه آنان، الهیات در صورتی «علمی» خواهد بود که از روش‌های کلی پژوهش علمی مانند برنامه پژوهش علم لاکاتوش، تز دوئم-کوائین، رویکرد پسینی و نظریه استفاده کند. علاوه بر آنها، واقع‌گرایی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مبانی علم و همچنین یافته‌ها و نظریه‌های علم نیز مستمسک برخی برای علمی شدن الهیات قرار گرفته است. به‌زعم این الهی دانان، چنین طرحی باعث اثبات عقلانیت الهیات و دفاع از باورهای آن خواهد بود. این طرح با وجود نقاط مثبت، نقاط منفی را نیز با خود دارد و شاید یکی از مهم‌ترین آنها این است که مشخص نیست چرا علم باید تکیه الهیات باشد و از سوی دیگر، با توجه به اینکه بسیاری روش‌ها، یافته‌ها و مبانی ممکن است تغییر یابد، الهیات علمی طرحی گذرا و موقتی خواهد بود.

اطلاعات مقاله:
نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۲/۶/۳۰

بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۱۶

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۲

انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

الهیات علمی، علم و دین، علم، واقع‌گرایی، الهیات مسیحی

استناد: قلی‌پور، جواد (۱۴۰۴). چیستی، چرایی و پیشینه الهیات علمی در غرب. *تأملات فلسفی* ۱۵(۳۵)، ۳۶۷-۳۹۶.

<https://doi.org/10.30470/phm.2023.1975398.2328>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه زنجان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1975398.2328>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

به نام «الهیات علمی» بود. مسأله نوشتار حاضر این است که الهیات علمی از دید الهی دانان مسیحی چیست و چه معیارهایی باعث علمی شدن آن می‌شود؟ اهمیت و ضرورت پرداختن به چنین بحثی ازین جهت است که روشن می‌کند الهیات مسیحی با چه چالش‌هایی مواجه بوده و چه دفاعی از خود کرده است و بی‌تردید آگاهی و تحلیل این رویدادها، نقش مؤثری در برخورد با چالش‌های جدید در جامعه اسلامی خواهد بود. در زبان فارسی و انگلیسی نوشته‌ای که به صورت مستقل به الهیات علمی به صورت کلی، یعنی به نحوی که تمام دیدگاه‌ها را تحت پوشش درآورد یافت نشد، اما تک‌نگاره‌هایی وجود دارد که در آن یک نویسنده به دیدگاه خود پرداخته یا اندیشمند دیگری الهیات علمی را از دیدگاه یک الهی‌دان بررسی کرده است. در این زمینه فقط به چند مورد اشاره می‌شود؛ دیوید مانچین^۱ در کتاب «آیا الهیات علم است؟»^۲ به الهیات علمی و رابطه علم و دین از دیدگاه توماس اف. تورانس می‌پردازد.

الهیات مسیحی از بدو تولد تا به امروز فراز و فرودهای بسیاری را از سر گذرانده است؛ اما شاید چالش‌هایی که برای آن در عصر جدید و به‌ویژه در دوره روشنگری به وجود آمد، در طول تاریخ مسیحیت بی‌نظیر باشد. سیر تحولات سریع در عرصه سیاسی و اجتماعی و از سویی دیگر، انقلاب علمی و فلسفی باعث گسست میان دوره جدید و جهان‌بینی قرون وسطایی شد؛ این تغییر پارادایم‌های معرفتی زمینه حملات بی‌امانی را به الهیات فراهم آورد که هم منابع اصیل آن و هم باروهای بنیادین مانند تثلیث و تجسد و فدیة را زیر سؤال برد. الهی‌دانان که دیگر در این فضای جدید نمی‌توانستند همچون گذشته به دفاع از الهیات پردازند، در پی مرجعیتی دیگری بودند تا به هدف خود نائل آیند. در این میان «علم» نور امیدی برای کسانی بود که از مرجعیت‌ها ناامید بودند. بدین سبب آنان کوشیدند با توسل به علم از الهیات در برابر چالش‌ها دفاع کنند که نتیجه این تلاش‌ها به وجود آمدن شاخه‌ای جدیدی

theology of Thomas Forsyth Torrance and the anarchic epistemology of Paul Feyerabend (2011)

۱ David Munchin

۲ Is theology a science?: The nature of the scientific enterprise in the scientific

تا به جای پرداختن به یک الهی‌دان و یا یک مدل الهیات علمی، همه مدل‌های الهیات علمی در قالب واحد و در کنار هم معرفی شوند. نوشتار پیش رو در دو بخش تنظیم شده است که در بخش اول پس از برخی مباحث مقدماتی به تبیین الهیات علمی از دیدگاه پیروان آن پرداخته می‌شود و در بخش دوم به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. درنگی تاریخی

به‌طور کلی بحث از الهیات علمی و سؤال از اینکه آیا الهیات می‌تواند «علم» یا «علمی» باشد، به دوره‌ای از تفکر مغرب‌زمین بازمی‌گردد که علم جدید بر فضای تفکر غرب سیطره یافته است. دستاوردهای خیره‌کننده علم و مقبولیت چشمگیر آن باعث شده تا هریک از پژوهشگران نیز پژوهش‌های خود را «علمی» قلمداد نمایند؛ زیگموند فروید^۷ (۱۹۳۹-۱۸۵۶) و مارکسیست‌ها

آلیستر مک‌گراث نیز در یک مقاله^۱ ضمن گزارشی از کتاب «علم الهیاتی»^۲ تورانس، آن را ارزیابی می‌کند. در مورد الهیات علمی از دیدگاه ولفهارت پانبرگ نیز هاروی وایت^۳ در مقاله‌ای^۴ به نقد کتاب «الهیات و فلسفه علم» او پرداخته و برخی از نقدهای مختصر او ناظر به الهیات علمی پانبرگ است. جیمز کی. دیو^۵ در کتاب «علم و الهیات: بررسی منظر واقع‌گرایی انتقادی آلیستر مک‌گراث»^۶ به اختصار به تبیین و بررسی دیدگاه مک‌گراث پرداخته است. البته در این اثر به‌طور عمده به بحث واقع‌گرایی انتقادی مک‌گراث توجه شده و همچنین بیشتر نقدها، نقدهای درون‌دینی است و نویسنده نیز همدلی زیادی با مک‌گراث دارد. آثاری که به این صورت یعنی فقط از دیدگاه یک الهی‌دان به الهیات علمی پرداخته‌اند، بیش از اینهاست و اثری که الهیات علمی را به‌صورت کلی مورد پژوهش قرار دهد یافت نشد. در این نوشتار تلاش شده

۵ James K. Dew

۶ Science and Theology: An Assessment of Alister McGrath's Critical Realist Perspective, (2015)

۷ Sigmund Freud

۱ *Manifesto for Intellectual engagement: Reflections on Thomas F. Torrance's Theological Science* (1969)

۲ *Theological Science* (1970)

۳ Harvey White

۴ Harvey W. White, *A critique of Pannenberg's Theology and the Philosophy of Science*

از جمله پژوهشگرانی پیش گفته هستند که ادعای آنان با واکنش تند کارل پوپر مواجه شد (smith, 2003: 58). ماکس مولر^۱ (۱۹۰۰-۱۸۲۳)، انسان‌شناس آلمانی نیز در چنین فضایی پژوهش‌های دینی خود «علم دین» نامید (پالس، ۱۳۸۹: ۲۱). در چنین فضایی، الهی‌دانان نیز با اندکی تأخیر، موقعیت را مناسب دیدند تا از نام علم برای خود بهره ببرند که تلاش آنها در این زمینه شاخه جدیدی به نام «الهیات علمی» را به وجود آورد. شاید بتوان پیشینه چنین الهیاتی را تا کارل بارت^۲ (۱۹۶۸-۱۸۸۶)، الهی‌دان برجسته سوئیسی، پیگیری کرد که در خلال مباحثی که با الهی‌دان آلمانی معاصر خود، هنریش شولتز^۳ (۱۹۵۶-۱۸۸۴) داشت، بحثی را در ارتباط با علم‌بودن یا نبودن الهیات مطرح می‌کند (Pannenberg, 1973:326). گرچه در این گفت‌وگو تمرکز محتوایی اندکی بر الهیات علمی شده و ثمرات قابل‌ذکری هم نداشته، لکن این

بحث توسط شاگردانشان پیگیری و بسط داده شد. ولفهارت پانبرگ از الهی‌دانانی است که به پیروی از دیدگاه شولتز، در کتاب الهیات و فلسفه علم معیارهایی را برای علمی‌شدن الهیات ارائه داده است. توماس تورانس نیز در آثار متعددی چون علم الهیاتی^۴ و زمینه و دستور زبان الهیات^۵ بحث الهیات علمی را پی گرفته است. این بحث سپس به دست پژوهشگران نسل جدید علم و دین افتاد و آنان آثار متعددی را تألیف کرده و ابعاد متعدد و مغفول آن را مورد کاوش قرار دادند. نسی مورفی در آثاری چون الهیات در عصر تعقل علمی^۶ و مصالحه میان علم و الهیات^۷ آرتور پیکاک در آثاری چون از علم تا خدا، غایت کاوش‌های بشر^۸ و الهیات در عصر علم^۹ به الهیات علمی پرداخته و هریک با رویکردها و جهت‌گیری‌های متفاوت، مدلی برای الهیات علمی طرح کرده‌اند. در این میان، یکی از مهم‌ترین و اثرگذارترین الهی-

۶ *Theology in the age of scientific reasoning*

۷ *Reconciling theology and science*

۸ *Paths from science towards God: The end of all our exploring*

۹ *Theology for a scientific age*

۱ Max Muller

۲ Karl Barth

۳ Heinrich Scholz

۴ *Theological science* (1996)

۵ *The ground and grammar of theology* (1980)

دانانی که وارد این فضا شده، آلیستر مک-گراث، الهی‌دان و زیست‌شناس ایرلندی است. او برای ارائه طرح الهیات علمی خود بیست سال زمان صرف کرده و در نهایت آن را در کتاب سه‌جلدی *scientific theology* ارائه داده است. این اثر یکی از مبسوط‌ترین و جامع‌ترین آثار است که در این زمینه طرح شده و به ابعاد متعدد الهیات علمی و کارکرد آن پرداخته است. بنابراین، با تلاش‌هایی که از نیمه دوم قرن بیستم توسط الهی‌دانان مسیحی صورت گرفته، امروزه شاهد پیدایش شاخه جدیدی از الهیات هستیم که گرچه نسبت به شاخه‌های دیگر الهیات جوان‌تر است، اما به جهت اینکه در صدد جمع میان سنت و مدرنیته یا علم و الهیات است، توجه روزافزونی را به خود جلب کرده است.

۲. اهداف الهیات علمی

برای کشف هدف طرف الهیات علمی از سوی الهی‌دانان پیش‌گفته، شایسته است که اندک اشاره‌ای به تاریخ الهیات مسیحی در دوره جدید شود. تغییر و تحولات گسترده غرب (بعد از قرون وسطی) باعث شد که میان بشر غربی و میراث قرون وسطایی او فاصله

افتد و پیدایش جریان‌های جدید و حاکم-شدن مرجعیت‌های فکری مدرن، چالش‌هایی را برای مسیحیت و الهیات مسیحی ایجاد کرد. این تحولات در نهایت موجب حملات شدیدی بر الهیات شد و عرصه بر الهیات مسیحی و باورهای آن تنگ گردید. اوج حمله به الهیات مسیحی در دوره روشنگری و در قرن هجدهم بود؛ به چالش کشیده شدن حجیت کتاب مقدس به سبب آشکار شدن تناقض‌های آن و مطالعات نسخه‌شناسی، بی-اعتبار قلمداد شدن معجزات به سبب مخالف با قوانین طبیعی، عقل‌ستیزی باورهای بنیادین مانند تثلیث، فدیة و تجسد و نقد آنها و در نهایت، تشکیک در توان عقل در اثبات باورها الهیاتی، از جمله حملاتی است که الهیات مسیحی در این دوره تجربه کرده است (ر.ک: گرنز و اولسن، ۱۳۹۰: ۶۳-۶۲؛ مک‌گراث، ۱۴۰۰: ۱۵۴-۱۵۰). ضربه‌های وارد شده بر الهیات مسیحی به قدری سنگین و سهمگین بود که برخی از الهی‌دانان، مهم‌ترین مسأله الهیاتی در آغاز قرن نوزدهم را پرسش از امکان الهیات می‌دانستند؛ یعنی آیا با وجود چنین حملاتی باز هم ممکن است الهیات به‌عنوان یک دانش به حیاتش ادامه دهد یا خیر؟ (Murphy, 1993: 1). البته

این حملات منحصر به دوره مدرن نبود و در دوره پست مدرن نیز گرچه از شدت حملات کاسته شد و گشایش‌هایی برای الهیات در کنار دیگر علوم دیگر به وجود آمد، اما این حملات به نحو دیگری ادامه پیدا کرد؛ بر اساس دیدگاه متفکران پست مدرن، الهیات، ادعایی راجع به واقعیت ندارد و گزاره‌های آن گزارشی از واقع نمی‌دهند و صرفاً برساخت اجتماع هستند (پیکاک، ۱۳۹۷: ۴۳).

تردید وجود ندارد که الهی دانان نمی‌توانستند نسبت به این اتفاقات بی‌توجه باشند؛ اما آنها باید چه رویکردی را در پیش می‌گرفتند؟ با توجه به اشکالات، برخی در پی یافتن راه دفاع غیرشناختی و ایمان‌گرایانه از الهیات بودند و عده‌ای دیگر، از اساس به نقدها و تغییرات معرفت‌شناختی که در دوره مدرن به وجود آمده بود، وقعی ننهاد و به کار خود ادامه دادند (Murphy, 1993:12-13)؛ اما افرادی که به الهیات علمی پرداخته‌اند، هیچ‌یک از این دو راه را نمی‌پذیرند و می‌کوشند با تمسک به دستاوردهای معرفتی عصر خود از الهیات و ارزشمندی معرفتی آن دفاع کنند. بنابراین هدف الهی دانان علمی، دفاع از الهیات اما با رویکرد معرفتی است. به

عنوان نمونه، پانبرگ درصدد اثبات شناختی و معرفت‌بخش بودن گزاره‌های الهیاتی است (Murphy, 1993:19) و طرحی که او ارائه می‌دهد، در واقع برای تأمین همین هدف است. ننسی مورفی نیز همچون پانبرگ برای حمایت از خداباوری از منابع معرفت‌شناسی عصر خود استفاده می‌کند (Murphy, 1993: 12-13).

تورانس که در برابر چنین چالش‌هایی درصدد دفاع از الهیات برآمد، می‌کوشید تا ثابت کند که الهیات نیز همچون دیگر حوزه‌های معرفتی، دارای عقلانیتی است که آزمون‌پذیری بین‌الذهانی دارد و برخلاف دیدگاه بارت، در دایره مرجعیت الهی محصور نیست (Torrance, 1996:25). هدف آرتور پیکاک از ارائه طرح الهیات علمی، دفاع از الهیات در برابر هجمه‌های برآمده از معیارهای روشنگری و چالش‌هایی است که نگرش‌های پست مدرن متوجه الهیات کرده است (پیکاک، ۱۳۹۷: ۲۸، ۴۳ و ۵۷-۵۹). درنهایت، آلیستر مک‌گراث نیز معتقد است علم می‌تواند نقش حمایت‌گرانه و روشنگرانه برای الهیات داشته باشد و هم امکانات دفاعی را برای دیدگاه‌های الهیاتی فراهم آورد و سپس به سمت طرح این الهیات

شده‌اند، یا به نحوی قائل به تعامل علم و دین هستند (Murphy, 1997: 12; Torrance, 2005: 44-45; Mcgrath, 1998:2) و یا آنها را متحد می‌دانند (Peacocke, 1993: 8).

۴. معیار الهیات علمی

چنانکه در بحث کوتاه تاریخی گذشت، چند تن از الهی‌دانان مسیحی به بحث الهیات علمی پرداخته‌اند؛ اما جهت‌گیری آنان با همدیگر متفاوت است؛ برخی از آنان در صدد تبدیل الهیات به «علم» هستند، اما برخی دیگر وجود برخی توازی و شباهت میان علم و الهیات را باعث «علمی» شدن الهیات می‌دانند. هر دو گروه در پروژه الهیات علمی می‌گنجند، اما اینکه با چه معیاری می‌توان الهیات را علمی یا علم کرد، میان الهی‌دانان اشتراک نظر وجود ندارد. به‌طور کلی می‌توان چند معیار را برای علمی‌شدن الهیات برشمرد که عبارتند از:

- بهره‌گیری از روش‌های کلی پژوهش و استدلال در علم؛
- بهره‌گیری از مبانی علم؛
- بهره‌گیری از یافته‌های علم؛
- معیارهای متفرقه.

رفته است (McGrath, 2001: 7-9). بنابراین هدف از طرح الهیات علمی، تقویت جایگاه الهیات و دفاع از باورهای الهیاتی در برابر چالش‌های برآمده از دوره مدرن و پست‌مدرن بوده و هریک از الهی‌دانان برای دفاع از الهیات، از علم که در دوره جدید جایگاه معرفتی مطلوبی کسب کرده، استفاده کردند.

۳. الهیات علمی و رابطه علم و دین

طرح الهیات علمی در چارچوب بحث رابطه علم و دین قرار می‌گیرد و به‌همین سبب، الهی‌دانانی که به الهیات علمی توجه داشته‌اند، خود از متخصصین بحث علم و دین نیز بوده‌اند. این دسته از الهی‌دانان در علوم چون فیزیک، زیست‌شناسی و ... تخصص داشته و یا اینکه آشنایی مطلوبی با آن علوم پیدا کرده‌اند؛ اما از جهت دیگری نیز الهیات علمی با بحث رابطه علم و دین ارتباط تنگاتنگی دارد؛ چراکه الهیات علمی زمانی قابل طرح است که الهی‌دان قائل به تعارض و یا استقلال آن نباشد، زیرا اگر چنین باشد، هیچ نقطه اشتراکی میان علم و دین نخواهد بود؛ در این صورت طرح الهیات علمی نیز مشکل و بلکه ناممکن خواهد بود. به‌همین سبب، الهی‌دانانی که وارد بحث الهیات علمی

2001: 27; Murphy, 1997: 26-27). بر اساس این استدلال، در تبیین یک

پدیده باید فرضیه‌های متعددی ارائه شود و از میان این فرضیه‌ها، فرضیه‌ای که بهتر از رقیبان بتواند آن پدیده را تبیین نماید، فرضیه‌ای صادق است (Harman, 1965: 89). صورت‌بندی استنتاج بهترین تبیین بدین صورت است:

- D مجموعه‌ای از داده‌ها همچون واقعیات، مشاهدات و ... است که نیاز به تبیین دارند؛
- H، D را تبیین می‌کند (اگر H صادق باشد، D را تبیین می‌کند)؛
- هیچ فرضیه دیگری به همان خوبی نمی‌تواند D را تبیین کند.

صادق است H بنابراین، احتمالاً

(Psillos, 1996:183)

چنانکه گذشت، امروزه استنتاج بهترین تبیین را روش مقبول و مطلوب در علم می‌دانند و الهی‌دانان نیز کوشیده‌اند از این استدلال در الهیات نیز استفاده کنند. ننسی مورفی از جمله الهی‌دانانی است که از این معیار برای علم‌شدن الهیات بهره می‌برد؛ او معتقد است در جامعه مسیحی با پدیده‌هایی

۴-۱. بهره‌گیری از روش‌های کلی پژوهش و استدلال در علم

شاید اولین و مهم‌ترین معیاری که برای الهیات علمی از سوی الهی‌دانان ارائه شد، بهره‌گیری از روش و استدلال علمی است؛ مراد از روش‌های کلی علم، با اندکی مسامحه، روش‌هایی چون برنامه پژوهش علمی، تز دوئم-کواپن، رویکرد پسینی و به-کارگیری نظریه است و مراد از استدلال علمی، استدلال‌های چون استدلال قیاسی و استنتاج بهترین تبیین است که فیلسوفان علم و علم‌شناسان، در فرآیند پژوهش علمی از آنها استفاده می‌کنند. از نگاه برخی الهی‌دانان، برای علمی‌شدن الهیات باید از روش‌هایی که برای پژوهش علمی استفاده شده یا از استدلالی که در علم مرسوم است استفاده شود. پانبرگ، ننسی مورفی، پیکاک و مک-گراث از جمله الهی‌دانانی هستند که از این معیار استفاده کرده‌اند.

۴-۱-۱. استدلال بهترین تبیین

امروزه علم‌شناسان بر این باورند که هیچ‌یک از استدلال‌های قیاسی یا استقرایی، استدلال مطلوب علم نبوده و به‌جای آنها، علم از «استنتاج بهترین تبیین» استفاده می‌کند (McCain, 2017: 1; Peacocke,)

کنار دیگر تبیین‌ها برای پدیده‌ها هستند و اگر کسی به مسیحیت باور داشته باشد، باور خواهد داشت که مسیحیت بهتر از هر فرضیه دیگری داده‌ها را تبیین خواهد کرد (Clayton and Knapp, 1996: 134-138). او همچنین معتقد است که الهیات در کنار تبیین‌های خود، باید به تبیین‌های یهودیت و همچنین علم توجه کند و موظف است هریک از آنها را که بهتر از دیگری پدیده‌ها را تبیین می‌کند، برگزیند؛ خواه آن تبیین از الهیات گرفته شده باشد یا از علم (Peacocke, 2001: 28-30).

۲-۱-۴. برنامه پژوهشی ایمره لاکاتوش و تز دوئم-کواپن

«برنامه پژوهش علمی»، مدلی است که ایمره لاکاتوش^۱ (۱۹۷۴-۱۹۲۲) اندیشمند، فیلسوف و ریاضی‌دان برجسته مجارستانی آن را برای ساختار پژوهش در علم ارائه داده است. از دید او، پژوهش علمی دارای یک «هسته سخت»^۲ است که باید در برابر داده‌های مخالف از ابطال حفظ شود و به جای آن یک دسته از «فرضیات کمکی»^۳ در اطراف هسته سخت ایجاد شود تا از هسته سخت

از جمله تغییرات محسوس در روحیه، احساسات مردم و به‌طور کلی تجربه‌های دینی، اعمال کلیسایی و حوادث تاریخی مواجه هستیم که نیاز به تبیین دارند. برای تبیین این پدیده‌ها دو فرضیه وجود دارد: یکی از تبیین‌ها حاکی از دخالت روح‌القدس در پیدایش آنهاست و دیگری تبیینی است که بر تلقین‌های روانی تأکید داشته و آنها را علت پدیده‌های مذکور می‌داند. الهیات در اینجا همچون علم از استنتاج بهترین تبیین استفاده کرده و در کنار دیگر فرضیات موجود، فرضیه بهتری را برای تبیین پدیده‌ها ارائه می‌دهد (Murphy, 1997: 24).

آرتور پیکاک نیز اذعان دارد که استنتاج بهترین تبیین نه تنها استدلال کارآمد علم، بلکه استدلالی است که در زندگی روزمره نیز استفاده می‌شود (Peacocke, 2001: 26-27). او معتقد است که اگر الهیات نیز بخواهد همچون علم دارای عقلانیتی قابل فهم و ارائه برای دیگران باشد، باید از استدلال رایج علوم استفاده کند (Peacocke, 2001: 28-30). از نگاه وی، باورهای مسیحی، تبیین‌های بالقوه در

۳ auxiliary hypotheses

۱ Imre Lakatos

۲ hard core

را می‌توان با وساطت فرضیات کمکی از بین برد (Quine, 1963: 42-43; Duhem, 1991: 183-190). مک‌گراث از همین‌تر در الهیات استفاده می‌کند و معتقد است که اگر باور به خدای قادر، عالم و خیرخواه با وجود گزاره‌هایی چون مسأله شرّ تعارض داشت، کنار گذاشته نمی‌شود، بلکه برای نجات باور به خدا دست به دامان فرضیات کمکی می‌شویم (McGrath, 2006: 195-212).

۳-۱-۴. نظریه

یکی دیگر از ویژگی‌های روش علمی استفاده از نظریه است؛ هر اندیشمندی بعد از جمع‌آوری اطلاعات، باید به پالایش آنها پردازد و بتواند پارا فراتر از اطلاعات جزئی نهاده و تصویری کلی از واقعیت ارائه دهد که جزئیات به‌دست‌آمده را نیز تحت پوشش خود آورد؛ این تصویر کلی همان نظریه است (Godzich, 1986: ix-xviii). ضرورت نظریه‌سازی در کنجکاوای عقلی انسان است که او به جزئیات راضی نمی‌شود؛ باید واقعیت را به‌صورت کل درک کند (McGrath, 2004: 172). مک‌گراث معتقد است که علمی شدن الهیات به این است که الهیات نیز همچون علم به جزئیات متکثر

محافظت کنند (Lakatos, 1978: 47-48). در این برنامه همچنین کیفیت تعدیل و بسط کمربند محافظتی که شامل فرضیه‌های کمکی است تبیین شده است (Lakatos, 1978: 135). نسبی مورفی مجذوب این برنامه شد و معتقد است که باید این برنامه در الهیات نیز اجرا شود و اجرای آن نیز ضامن علمی شدن الهیات است. بر اساس این برنامه، برخی باورهای الهیاتی می‌توانند در هسته سخت برنامه پژوهش الهیاتی قرار گیرند و برخی نیز به‌عنوان فرضیات کمی از هسته سخت دفاع کنند و همچون علم این برنامه به‌پیش می‌رود (Murphy, 1993: 184-188).

مک‌گراث نیز معتقد است که الهیات باید بتواند جهان، معناداری زندگی و تجارب فردی را تبیین کند (McGrath, 2002: 294-296)؛ اما به چه صورت الهیات می‌تواند چنین کاری را انجام دهد؟ مک‌گراث برای پاسخ از تز دوئم-کوااین استفاده کرده که از نگاه علم‌شناسان در علم استفاده می‌شود؛ بر اساس این دیدگاه که تا حدودی شبیه برنامه پژوهش علمی لاکاتوس است، وجود داده‌های مخالف، خطابودن یک نظریه را در علم اثبات نمی‌کند؛ زیرا این مخالف

به ویژه از زمان انیشتین به بعد، رویکرد پیشینی را که بر هندسه اقلیدسی تکیه داشت، کنار گذاشته و بر رویکرد پسینی که بهتر ویژگی‌های جهان طبیعی را تبیین می‌کند، روی آورده است (Hacking, 1999: 45). الهیات نیز باید از رویکرد پیشینی پیروی کند، در غیراین صورت باید پژوهش‌های خود را بر پایه اصول موضوعه ترتیب دهد که موجب بی‌اعتباری بسیاری از باورها می‌شود (Hacking, 1999: 56). بر این اساس، شناخت پیشینی خدا توسط مجموعه‌ای از اصول و قواعد عقلی، ارزشی برای الهیات ندارد و شناخت او باید از طریق شناخت مخلوقات و جهان صورت گیرد تا به وسیله آن، عظمت خدای حقیقی درک و فهم شود. بنابراین، برای شناخت خدا باید جهانی را که خدا آفریده شناخت (Hacking, 1999: 1-2; Torrance, 1980: 57). علاوه بر آن، تورانس معتقد است که خداوند در مسیح متجسد شده و به نحوی خودش را در مسیح آشکار کرده است. از این رو، به جای اینکه او را به صورت پیشینی بشناسیم، باید او را از کلمه «خود» که تجسد پیدا کرده، به صورت پسینی بشناسیم (Torrance, 1971: 45). مک گرath نیز برخلاف الهی دانان دوره

رضایت نداده و باید به سوی ارائه نظریه برود؛ در منابع مسیحی داده‌های جزئی از زندگی و اعمال مسیح وجود دارد، لکن الهی‌دان باید بتواند بر اساس آنها یک نظریه ارائه دهد که از جزئیات داده‌ها فراتر رفته و باور مسیحی را به صورت یک کل مورد شناسایی قرار دهد (McGrath, 2004: 176).

۴-۱-۴. رویکرد پسینی

معیار دیگری که برای علمی شدن الهیات توسط تورانس و مک گرath معرفی شده، پیروی الهیات از رویکرد پسینی علم است؛ یعنی الهیات نیز باید همچون علم از رویکرد پسینی پیروی کند. در ادامه و تحت عنوان مبانی علم خواهد آمد که علم واقع‌گراست و نظریات علمی در مواجهه با جهان خارج به وجود آمده‌اند. از نگاه الهی‌دانان مذکور، الهیات نیز باید واقع‌گرا باشد. سؤال این است که آیا الهیات می‌تواند آن واقعیت مورد نظر خود را بدون مراجعه مستقیم و با اصول کلی عقلی و به صورت پیشینی بشناسد یا نه؟ تورانس معتقد است که الهیات نیز باید همچون علم از رویکرد پسینی استفاده کند، نه پیشینی (Torrance, 1998: 33; Torrance, 2001: 81; Torrance, 1972: 233-250). وی می‌گوید علم

161-160).

۲-۴. بهره‌گیری از مبانی علم

یکی دیگر از معیارها برای علمی‌شدن الهیات، پیروی از مبانی علم است؛ یعنی آنچه علم با تکیه بر آن پژوهش علمی خود را به پیش می‌برد. واقع‌گرایی، از مهم‌ترین مبانی علم است که مورد توجه الهی‌دانان قرار گرفته است. واقع‌گرایی نظریه‌ای است که وجود جهانی را که از تمام شئون انسانی چون تفکر، دلهره و اشتیاق انسان مستقل است، می‌پذیرد و بر اساس آن، دست‌کم تاحدودی ذهن انسان می‌تواند با جهان مواجه شود و آن را فهم و عرضه کند (McGrath, 2002: 126). از نگاه بسیاری از اندیشمندان، علم نیز رویکرد واقع‌گرایانه دارد و این رویکرد در علم به این معناست که چنین نیست که نظریات و یافته‌های علمی بدون توجه به واقعیت عینی و طبیعت به‌دست آمده باشند، بلکه طبیعت خود را بر اذهان دانشمندان تحمیل می‌کند و در نتیجه نظریات علمی بر ساخت دل‌بخواهانه دانشمند نیست و اندیشمندان با تعامل به ارائه نظریات توفیق می‌یابند (Hesse, 1982: 131-135). راز موفقیت علوم طبیعی و تبیین‌های دقیق آنها را نیز باید در همین رویکرد جست‌وجو کرد

روشنگری که با تکیه بر اصول عقلی درصدد اثبات خدا بودند، معتقد است که باید رویکرد پسینی را در پیش گیرد و اساساً رویکرد پیشینی در علم و الهیات ره به‌جایی نمی‌برد (McGrath, 2004: 158-159; McGrath, 2002: 269-270). مک‌گراث بر این باور است که راه شناخت پسینی در الهیات و به‌ویژه شناخت خدا، در کیفیت تعریف و مواجهه مسیحیان با «وحی» است؛ بر اساس دیدگاه مسیحیان، خداوند فراتر از درک و فهم انسانی است؛ ولی با تجسم خدا در مسیح، در دسترس فهم انسان‌ها قرار گرفته که می‌توان او را شناخت. شناخت خدا باید بر اساس مطالعه واقعه‌ای، که در آن خدا در مسیح تجسم پیدا کرده به دست آید و هر شناختی که ما درباره خدا ابراز می‌نماییم، باید با همین واقعه توافقی داشته باشد؛ از این رو، ما نمی‌توانیم ادعا کنیم که به لحاظ عقلی تجسد امکان ندارد، بلکه باید بگوییم چون خدا تجسد پیدا کرده و واقعه تجسد در تاریخ رخ داده است، شناخت ما نیز با آن واقعه موافق و سازگار است. بنابراین الهیات-ورزی، پیشینی و مستقل و بدون توجه به واقعیتی که ملزم به شناخت و عرضه آن هستیم، نخواهد بود (McGrath, 2004:)

گرچه با هم مرتبط هستند، اما به سبب ویژگی‌های منحصر به فرد، باید با علم و روش مناسب مطالعه شوند و نباید روش علوم را یکسان انگاشت، بلکه هر یک از علوم طبیعی و علوم اجتماعی به سبب موضوعات مختلف، باید روش‌های متمایز و متناسب داشته باشند (bhaskar, 2008: 3). مک‌گراث در برابر دیدگاه‌های ضد واقع‌گرایانه لودویک فویرباخ^۱ (۱۸۰۴-۱۸۷۱) و اندیشمندان پست‌مدرن و «مکتب الهیاتی ییل»^۲ که واقع‌نمابودن گزاره‌های الهیاتی را انکار می‌کردند، معتقد است الهیات نیز همچون علم واقع‌گرا است و از این‌رو، نظریه‌ها در آن صرفاً برساخت ذهنی نیستند، بلکه این نظریه‌ها محصول شناخت و پاسخ به واقعیت است (McGrath, 2002: 248-249). بر این اساس، الهیات نیز همچون علم باید به هویت متمایز موضوع خود توجه کرده و روش مناسب آن را بیابد (McGrath, 2002: 161-162).

آرتور پیکاک نیز از الهی‌دانانی است که از مبنای واقع‌گرایانه علم بهره برده و در برابر حملات نگرش‌های ضد واقع‌گرایانه پست-مدرن، معتقد است باید الهیات نیز همچون

(Polkinghorne, 2007: 27) و اگر چنین رویکردی طرد شود، هرآینه باید موفقیت علم را با معجزه‌بودن آن تبیین کرد؛ یعنی اگر نظریات علمی بدون رویکرد واقع-گرایی به موفقیت دست یابند، هیچ توجیهی بر آن موفقیت غیر از معجزه‌بودن آنها وجود نخواهد داشت (Putnam, 1982: 195-200).

مک‌گراث معتقد است باید الهیات نیز مانند علم واقع‌گرا باشد؛ اما واقع‌گرایی بر دو قسم است؛ قسم اول، شناخت به وسیله واقعیت عینی تعیین پیدا کرده و شناسنده و ذهن انسان دخالتی در فرآیند شناخت ندارند که آن را «واقع‌گرایی خام» می‌نامند؛ در قسم دیگر که واقع‌گرایی انتقادی خوانده می‌شود، ذهن انسان برای شناخت واقع از فرمول‌ها و مدل‌هایی بهره برده و فعالانه در فرآیند شناخت دخالت می‌کند (McGrath, 194: 2002). مک‌گراث خوانشی از واقع-گرایی انتقادی را مورد توجه قرار داده که توسط فیلسوف انگلیسی، روی بسکار (۲۰۱۴-۱۹۴۴م) ارائه شده است. بر اساس آن، بسکار معتقد است جهان و طبیعت دارای لایه‌ها و سطوحی است و این سطوح و لایه‌ها

۲ Yale Divinity School

۱ Ludwig Feuerbach

علم واقع‌گرا باشد؛ زیرا هر دوی آنها در صدد کشف واقعیت هستند. وظیفه الهیات تا حد امکان، بیان واقعیات و حقایق دینی است و برخلاف ادعای پست‌مدرن‌ها، چنین نیست که یافته‌های الهیات هیچ ارتباطی با واقعیت-های دینی نداشته باشد (پیکاک، ۱۳۹۷: ۲۸ و ۴۳).

توماس تورانس نیز مبنای واقع‌گرایانه علوم طبیعی را ضامن بسیاری از موفقیت‌ها و پیشرفت‌های آنها می‌داند و اصرار دارد که این رویکرد باید در الهیات و به‌ویژه در شناخت خداوند نیز به‌کار گرفته شود. تورانس می‌گوید: در علم و الهیات راه اسرارآمیزی برای شناخت وجود ندارد و آنچه در دسترس ماست، یک راه بنیادین برای شناخت است که در هر دوی آنها کاربرد دارد؛ یعنی همان‌گونه که در علوم طبیعی، ماهیت و ذات متعلق شناخت نقش محوری دارد، در الهیات نیز باید چنین نقشی برای متعلق شناخت قائل شد و در نتیجه، این متعلق شناخت در الهیات است که روش شناخت و گستره آن را متعین می‌سازد (Torrance, 1980: 9).

پاننبرگ نیز برخلاف معیار پوزیتویستی معنا، تفسیر غیرواقعیته‌گرایانه گزاره‌های الهیاتی را به زبان ابراز احساسات صحیح نمی‌داند (Pannenberg, 1973: 327) و معتقد است معیار پوزیتویسم برای معناداری، چنانکه فیلسوفان علم مانند کارل پوپر،^۱ رودلف کارناب^۲ و ویلارد کواین^۳ نیز نشان داده‌اند، پذیرفتنی نیست (Alvarez, 1999: 224-250). علمی بودن الهیات به این است که گزاره‌های الهیاتی باید همچون فرضیه‌های علمی معنای واقعیت متناهی را برای ما روشن سازند؛ از این‌رو، الهیات نیز باید همچون علم واقع‌گرا باشد (Pannenberg, 1973: 343-344).

۴-۳. بهره‌گیری از یافته‌های علم

آرتور پیکاک از الهی‌دانانی است که چند معیار را برای علمی شدن الهیات ارائه کرده است؛ اما معیاری که از دید او از همه مهم‌تر است، بازبینی الهیات در پرتو یافته‌های جدید علمی است. پیکاک معتقد است که اتکای الهیات به کتاب مقدس، آموزه‌های کلیسایی و حقایق پیشینی، راه درستی نیست و در این صورت الهیاتی که به وجود می‌آید، الهیات

۳ Willard Quine

۱ Karl Raimund Popper

۲ Rudolf Carnap

علم ندارد؛ خدا عالم و قادر مطلق نیست و یا اینکه می‌تواند آنها را محدود نماید؛ خدا در کنار آفریده‌ها هم لذت دارد و هم رنج و غیره (Peacocke, 2001: 129-130; peacocke, 2004: 413-429; (peacocke, 1987: 1-14).

۴-۴. معیارهای متفرقه

معیار دیگری را که مورفی برای الهیات علمی ارائه کرد، قرار دادن الهیات در سلسله مراتب علوم و دادوستد الهیات با آنهاست. مورفی برای این منظور کیهان‌شناسی جامعی را ارائه داده و معتقد است باید علوم طبیعی و الهیات اخلاق و الهیات در یک سلسله قرار گیرند و شناخت کامل و جامعی را ارائه دهند (Murphy & Ellis, 1996: 1). از نگاه او، الهیات در این سلسله می‌تواند به «پرسش‌های مرزی»^۱ علم پاسخ دهد که علم چنین توانی را ندارد. پرسش‌هایی مانند: چرا جهان و قوانین طبیعی وجود دارند؟ ماهیت قوانین طبیعی چیست؟ چرا جهان دارای نظم است؟ چرا جهان قابل فهم است؟ پرسش‌های مرزی علم قلمداد می‌شوند (Murphy, 1997: 36). از نگاه مورفی، الهیات به سبب آنکه در قله سلسله علوم قرار دارد، باید «علم»

قابل دفاعی نخواهد بود. اگر الهیات می‌خواهد قابل دفاع باشد، باید واقعیت‌های جهان و انسان که به وسیله علوم کشف شده‌اند، مورد توجه قرار دهد. از این رو، الهیات مسیحی باید در پرتو یافته‌های جدید علمی مورد بازبینی قرار گرفته و به‌روزرسانی شود (Peacocke, 2001: 32-33). یکی از باورهای بنیادین مسیحی، باور به خداوند است که از نگاه پیکاک باید با یافته‌های علمی چون زیست‌شناسی تکاملی، فیزیک، کیهان‌شناسی و ترمودینامیک مورد بازبینی قرار گیرد و وجود چنین دانش‌هایی نه تنها هیچ نگرانی برای الهیات مسیحی به وجود نمی‌آورد، بلکه الهیات با مدد از آنها، از حصار تنگ نگاه ایمان‌گرایانه بیرون خواهد آمد (Russell, 1991: 505-517; Peacocke, 1999: 695-712). در این صورت، اگر نگاه سنتی به خدا با برخی از این علوم متعارض بود، باید آن باور سنتی را بازبینی کرد. در نتیجه بازبینی‌های صورت‌گرفته نسبت به خدا باوری، پیکاک باورهای جدیدی را متأثر از یافته‌های علوم طبیعی مطرح می‌کند که با باورهای سنتی متفاوت است. باورهایی از این دست که خدا به آینده

۱ Boudry question

دانسته شود؛ زیرا الهیات به مطالعه پیچیده-ترین بخش هر نظامی می‌پردازد؛ یعنی الهیات در این سلسله چگونگی تعامل میان خدا و کل جهان را مورد مطالعه قرار می‌دهد. مورفی تأیید می‌کند که الهیات در کنار علوم دیگر، موضوع و زبان خاص خودش را دارد و از رابطه میان خدا و جهان بحث می‌کند و از این رو، الهیاتی که در سلسله مراتب علوم قرار گرفته، خودش نیز «علم» است (Ellis, 1996; Murphy, 1997: 17) (Murphy & 20).

۵. درنگی انتقادی

الهیات علمی، طرح سترگی است که حاصل پژوهش الهی‌دانان مطرح در رابطه علم و الهیات بوده و از این رو، بدیهی است که بررسی انتقادی آن با تکیه بر تمام ابعاد و زوایا در قالب یک نوشتار کوتاه بسیار دشوار باشد. تحلیل همه‌جانبه آن نوشتار مستقلی را می‌طلبد که به لحاظ حجمی محدودیتی نداشته باشد. از سوی دیگر، به سبب آنکه طرح‌های الهیات علمی با هم متفاوت هستند، لازم است هر الهی‌دانی به صورت مستقل بررسی شود؛ بنابراین در اینجا صرفاً می‌توان به صورت اجمالی به برخی نکات اشاره کرد.

الهیات، علمی به عنوان شاخه جدیدی از

الهیات مسیحی، عمری حدود نیم قرن دارد و هنوز راه پرفرازونشینی را در عرصه دین-پژوهی پیش روی خود دارد. تردیدی وجود ندارد که طرح گسترده‌ای چون الهیات طبیعی که به نوعی درصدد پیوند سنت و مدرنیته است، خالی از ضعف و کاستی نخواهد بود، لکن باید توجه داشت که چنین نیست این شاخه از الهیات هیچ گونه فایده‌ای نداشته باشد. با اینکه در این نوشتار درصدد پرداختن به فواید آن نیستیم، اما اشاره به برخی از آنها خالی از لطف نخواهد بود. یکی از مهم‌ترین نقاط قوت الهیات علمی ناظر به ارائه‌دهندگان این الهیات است؛ تمام ارائه‌دهندگان که در صفحات پیشین به آنها اشاره شد، هم الهی‌دان هستند و هم در یکی از علوم طبیعی چون فیزیک، زیست‌شناسی و ... تخصص دارند و یا آشنایی بسیار مطلوبی با ساختار، روش‌ها و اهداف علم دارند. این ویژگی باعث شده که آنها از بسیاری از اشتباهات رایج در درک علم و الهیات مبرا باشند و بتوانند به دور از کلیشه‌های رایج نسبت به علم و الهیات، طرح خود را ارائه نمایند. هرچند این ویژگی صحت نگاه آنها را تضمین نمی‌کند، ولی ورود روشمندان و متخصصان، ورود بسیار مطلوبی است و فواید

بیشتری نسبت به ورود افراد غیرمتخصص خواهد داشت. یکی از فواید ورود متخصصانه آن است که در الهیات علمی نشان داده شد نه آنگونه که برخی گمان می-کرده‌اند الهیات انعطاف‌ناپذیر است و نه علم آنقدر منحصر به فرد است که هیچ‌گونه توازی میان علم و الهیات وجود نداشته باشد. علم، ساختار و روش‌های کلی آن مستمسک عده-ای چون پیروان ماتریالیسم علمی، پوزیتیویست‌ها و ملحدان مدرن شده بود تا به الهیات و باورهای دینی حمله کنند و آنها را بی‌اعتبار قلمداد نمودند؛ در پژوهش‌های ناظر به الهیات علمی، بی‌اساسی چنین حملاتی روشن می‌شود که عمدتاً ناشی از درک اشتباه علم و الهیات است. نه علم صرفاً از قواعد دقیق پژوهش بدون توجه به پیش-فرض‌ها و منجزل از جهان‌بینی‌ها در حصار تنگ آزمایشگاه به کار خود ادامه می‌دهد، نه الهیات همچون نگاه بنیادگرایان صلب و انعطاف‌ناپذیر است. نکات مثبت دیگری نیز وجود دارد، اما در این مجال از این امر صرف‌نظر کرده و مناسب است به برخی از نقایص و اشکالات الهیات علمی نیز اشاره شود.

یکی از اشکالاتی که ناظر به تمام طرح‌های

الهیاتی علمی بوده آن است که الهی‌دانان مورد بحث، از این سؤال سخنی به میان نیاورده‌اند که چرا باید علم به‌عنوان همکار الهیات انتخاب شود؟ چه چیزی باعث شده تا آنان با اطمینان-خاطر به علم تکیه کنند و بر اساس آن درصدد رفع ضعف‌های الهیات برآیند؟ اهمیت این سؤال از این جهت است که اساساً طرح الهیات علمی تنها با انتخاب علم به‌عنوان همکار الهیات امکان-پذیر است و نیاز است که به این سؤال پاسخ درخوری داده شود. تا جایی که در آثار الهی-دانان فحوص شد، پاسخ مناسبی نسب به آن سؤال از سوی آنان یافت نشد. گویا همان‌طور که توده مردم بعد از مشاهده برخی دستاوردهای علم، مرعوب جایگاه آن شدند، متخصصان مورد بحث ما نیز بسان توده مردم عمل کرده و نیازی در توجیه اینکه چرا به سمت علم رفته‌اند، نمی-دیده‌اند. بعد از آنکه در غرب بسیاری از مرجعیت‌ها و دانش‌های گذشته، اعتبار خود را از دست دادند، اما علم جایگاه ممتازی در غرب دارد و توانسته خدمات زیادی ارائه دهد و تردیدی هم در این موارد وجود ندارد؛ اما آیا این موارد می‌توانند دلیلی برای بهره‌برداری از علم توسط الهیات باشند؟ الهی‌دان باید روشن نماید که تمسک او به علم به سبب پیروی از فضای غالب نبوده و با وجود تفاوت‌های بسیاری که

میان علم و الهیات وجود دارد، دلیل مطلوبی برای آن وجود دارد؛ البته ناگفته نماند که برخی تلاش کرده‌اند به این سؤال پاسخ دهند؛ اما پاسخ آنها نیز به نوعی همان نگاه عامیانه را منعکس می‌سازد؛ آنها در پاسخ به این سؤال مقبولیت همگانی علم را دلیل انتخاب علم به عنوان همکار الهیات می‌دانند. از نگاه آنها، چنین مقبولیتی نه در فلسفه وجود دارد و نه در علوم انسانی (McGrath, 2004: 20). با اشکالاتی که در اینجا موجود است، حتی اگر بپذیریم که چنین مقبولیت ادعایی وجود دارد، این مقبولیت نه ضامن صحت ادعاهای علم است و نه دلیل قابل‌قبولی برای انتخاب آن به عنوان همکار الهیات! البته پاسخ‌های دیگری نیز وجود دارد که به نظر می‌رسد صرفاً برای معقول جلوه دادن چنین انتخابی بوده؛ یا به تعبیر دیگر، آنها بعد از آنکه علم را بدون هیچ دلیلی به عنوان همکار الهیات برگزیدند، بعد از آن سعی کردند در توجیه‌گزینش خود دلایلی را بتراشند.

نقد دوم ناظر به معیار «بهره‌گیری از روش‌های کلی پژوهش و استدلال علمی» و «یافته‌های علمی» است؛ آنگونه که در تاریخ علم و فلسفه علم بیان شده، بسیاری از شیوه‌هایی که در علم مورد توجه قرار گرفته‌اند، در تغییر و سیلان بوده و در آینده نیز ممکن است تغییر کنند. برای

نمونه، برنامه پژوهش علمی لاکاتوش یا تز دوئم-کواپن، با وجود رقبای جدی در عرصه علمی و همچنین نقدهایی که در حال حاضر بر آنها وارد است، هیچ تضمینی نیست که علم در آینده نیز از آنها استفاده کند و برنامه‌های دیگری جانشین آنها نشود. وضعیت «استنتاج بهترین تبیین» نیز بهتر از برنامه سابق نیست؛ زیرا چنانکه گذشت، بر اساس نگاه تاریخی، استدلال قیاسی و استقرایی را نیز استدلال‌هایی بوده که علم از آنها بهره برده است؛ اما امروز استدلال مطلوب، استنتاج بهترین تبیین معرفی شده است. بنابراین، علم از استدلال‌های متعددی بهره گرفته و با توجه به رویکرد تطوری که در علم وجود دارد، هیچ تضمینی وجود ندارد که ادعا شود این استدلال پیوسته مورد توجه علم قرار خواهد گرفت.

این نکته حتی در مورد رویکرد پسینی نیز صادق است، زیرا فیزیک که یکی از مهم‌ترین علوم طبیعی است و الگوهای پژوهش فیزیکی در علوم دیگر نیز به کار گرفته می‌شود، به فیزیک نظری و عملی تقسیم شده است؛ در فیزیک نظری رویکردی که در پیش گرفته شده، رویکرد پیشینی است و مطالعات آن به‌طور عمده بر مبنای قواعد ریاضیاتی صورت می‌گیرد و چنین نیست که این رویکرد موجب وهن و

حال با وجود این تلاش‌ها اگر روشن شود که سنگ‌بنای آنها متزلزل است، دیگری اعتمادی نسبت به طرح الهیاتی به‌وجود نخواهد آمد. این اشکال حتی نسبت به معیار بهره‌گیری از یافته‌های علمی شدیدتر خواهد بود؛ زیرا گرچه روش‌ها و مبانی سیال هستند، اما از یک ثبات نسبی و مقطعی برخوردارند؛ در حالی که یافته‌های علمی حتی چنین ثباتی را نیز ندارند؛ تاریخ علم حکایت از کنار گذاشتن نظریات قدیمی و ارائه نظریات جدید است و اندیشمندان، نظریه‌هایی را ارائه می‌نمایند که می‌دانند به‌زودی نقد می‌شود (McGrath, 2001: 46-48). بنابراین با وجود چنین تغییر مستمر، تکیه الهیات و باورهای الهیاتی بر یافته‌های علمی هیچ توجه معقولی نخواهد داشت و این طرح بیش از آنکه باعث تقویت الهیات باشد، موجب وهن آن است و متدینان نیز به چنین باورهای سیالی دل نخواهند بست.

نتیجه‌گیری

الهیات علمی، شاخه جدیدی از الهیات است که با پیشینه‌ای در حدود نیم‌قرن، بنا دارد تا تهدیدهایی را که در دوره مدرن و پست‌مدرن متوجه الهیات شده، با تکیه بر علم پاسخ گوید. الهی‌دانان و دانشمندان متعددی وارد این عرصه شده و هر یک درصدد ارائه طرحی برای الهیات

ضعف فیزیک باشد. هیچ بعید به نظر نمی‌رسد که علوم دیگر نیز روزگاری از این رویکرد بهره ببرند. جان پوکینگهورن، فیزیک‌دان و الهی‌دان برجسته انگلیسی، می‌گوید: «واقع‌گرایی علمی کاملاً برانگیزاننده است [و می‌تواند مورد پذیرش باشد]، اما کسی نمی‌تواند ادعا کند که صحت آن، چنان به نحو منطقی و بدون چون‌وچرا اثبات‌شده است که هر نوع تلاش برای انکار آن کار احماقانه‌ای به نظر خواهد رسید» (پوکینگهورن، ۱۳۹۶: ۲۲-۲۳). این نکته ناظر به بهره‌گیری از مبانی علم است و نشان می‌دهد که مبانی علم نیز ثباتی آنچنانی ندارند؛ اما علت اشاره به آن، به سبب ارتباط مستقیم با رویکرد پسینی است. واقع‌گرایی هم که امروزه در علم رقبای خود را کنار زده، از نظر یک فیزیک‌دان، کنار گذاشتنش امری دور از ذهن و بعید نیست؛ اگر حال واقع‌گرایی چنین است، رویکرد پسینی نیز که مبتنی بر واقع‌گرایی است، وضعیت بهتری نخواهد داشت.

بنابراین اگر هیچ‌یک از روش‌های کلی علم یا مبانی آن از ثبات برخوردار نیستند، بنای کاخ الهیاتی بر آنها بنیان متزلزلی را نتیجه خواهد داد که نه مطلوب الهی‌دان خواهد بود و نه فرد دین‌دار. بی‌تردید هر یک از الهی‌دانان برای ارائه طرح خود گاهی حدود ربع قرن تلاش کرده‌اند؛

علمی برآمدند تا بتوانند از معقولیت الهیات دفاع کنند. با وجود اشتراکاتی که میان طرح‌های متعدد الهیاتی وجود دارد، اختلافانی نیز وجود دارد و در نتیجه، هریک از آنها شکل و سیاق ویژه‌ای را به خود گرفته‌اند. هریک از الهی‌دانان مذکور برای علمی کردن الهیات، معیارهایی را ارائه داده‌اند که به صورت کلی آنها را می‌توان در چهار معیار خلاصه کرد. یکی از آن معیارهایی که توسط بیشتر الهی‌دانان این عرصه مورد توجه قرار گرفته، بهره‌گیری از روش‌های کلی و استدلال علم است. به گمان این دسته از الهی‌دانان، علم از برنامه پژوهش علمی لاکاتوش، تر دوئم-کواپن، رویکرد پسینی و نظریه بهره برده و به کارگیری آنها در الهیات، ضامن علمی شدن آن خواهد بود. معیار دیگر، بهره‌گیری از مبانی علم همچون واقع‌گرایی است، چون علم واقع‌گراست و واقع‌گرایی نیز موفقیت آن را تبیین می‌کند، پس باید الهیات نیز همچون علم واقع‌گرا باشد و گزاره‌های آن از واقعیتی مستقل حکایت کنند؛ نه آنکه آن گزاره‌ها برساخت الهی‌دانان باشد. درنهایت، یافته‌ها و نظریات علمی نیز مستمسک برخی از الهی‌دانان شده و معتقدند باید باورهای الهیاتی در پرتو یافته‌های علم بازبینی و به‌روزرسانی شوند.

الهیات سترگی چون الهیات علمی که محصول تلاش عده‌ای از الهی‌دانان و متخصصان است، نمی‌تواند یکسره بی‌فایده باشد. در این طرح نشان داده شد که آن شکاف عمیقی که برخی ادعا می‌کردند میان علم و الهیات وجود دارد و همان نیز دستاویزی برای حمله به الهیات بود، از اساساً حاصل برداشت اشتباه از علم و الهیات بوده است؛ اما در کنار فواید طرح الهیات علمی، این طرح از نقص‌هایی در رنج است. الهی‌دانان به این مسأله نپرداختند که چه ضرورتی دارد دستگاه الهیاتی دست به دامان علم شود و برای اثبات معقولیت خود از آن استفاده کند؟ این سؤالی است که پیش از هر طرح، الهیات علمی باید پاسخ دهد؛ ولی گویا چنین نشده است. از سوی دیگر، هریک از روش‌ها، مبانی و یافته‌های علمی قابل تغییرند؛ البته مبانی یا برخی روش‌ها از ثبات نسبی برخوردارند، اما تضمینی برای بقای آنها وجود ندارد و این تغییر نسبت به یافته بیشتر و شدیدتر است. حال اگر چنین است چگونه می‌توان کاخ الهیاتی را بر بنیانی متزلزل بنا کرد؟ اگر تغییر و زوال در روش‌ها، مبانی و یافته‌های علمی وجود دارد، این تغییر و زوال به الهیات نیز سرایت کرده و الهیات منقضی خواهد شد.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از رساله/پایان نامه نیست.

Bhaskar, Roy. (2008). A Realist Theory of Science, London & new york: Routledge.

Clayton, Philip and Steven Knapp. (1996). Rationality and Christian self-conceptions. In: Religion and Science: History, Method, Dialoguem, Richardson, W.M. & W. J. Wildman(eds), London and New York: Routledge.

Godzich, Wlad.(1986). Foreword: the tiger on the paper, in: The Resistance to Theory. mat. De Man, Paul. Mieapolis & London: University of Minnesota Press.

Hacking, Ian. (1999) . The social construction of what?, Cambridge & Massachusetts: Harvard & london university press.

Harman, Gilbert H.. (1965) . The Inference to the Best Explanation. The Philosophical Review, Vol. 74(1): 88-95.

Hesse, Mary. (1982). Book Reviw:The Ground and Grammar of Theology By Thomas Forsyth Torrance, Christian Journals Ltd. 1980 xii + 180 pp. £5.95; A New Science of Life By Rupert

منابع

پالس، دنیل. (۱۳۸۹). هفت نظریه در باب

دین، ترجمه محمدعزیز بختیاری. قم:

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
ره، چاپ سوم.

پوکنیگهورن، جان. (۱۳۹۶). علم و دین در

جست‌وجوی حقیقت، ترجمه میلاد

نوری و رسول رسولی‌پور. تهران:

انتشارات حکمت، چاپ اول.

پیکاک، آرتور رابرت. (۱۳۹۷). در جست-

وجوی خدا؛ غایت کاوش‌های بشری.

ترجمه علی بازیاری شورابی. تهران:

انتشارات سیزان، چاپ دوم.

گرنز. استلی و راجر اولسون. (۱۳۹۰).

الهیات مسیحی در قرن بیستم، ترجمه

روبرت آسریان و میشل آقامالیان. تهران:

نشر ماهی، چاپ اول.

مک‌گراث. آلیستر. (۱۴۰۰). درسنامه الهیات

مسیحی، ج ۱، ترجمه بهروز حدادی. قم:

دانشگاه ادیان و مذاهب، چاپ سوم.

Alvarez, Daniel R.. (2013). A Critique of Wolfhart Pannenberg's Scientific Theology. Theology and Science. vol.11.(3): 224-250.

- Michigan: T&T Clark International.
- Mcgrath, Alister E. (2003). *Scientific Theology*. Vol. 3. London & New york:T&T Clark.
- McGrath, Alister E. (2004). *The Science of God*. London: T&T Clark.
- Murphy, Nancey C.. (1993). *Theology in the age of scientific reasoning*. Ithaca& londen: Cornell University Press.
- Murphy, Nancey C. and George Francis Rayner Ellis.(1996). *On the moral nature of the universe: Theology, cosmology, and ethics*, mineapolis: Fortress Press.
- Murphy, Nancey C.. (1997). *Reconciling theology and science: A radical reformation perspective*, Kitchener: Pandora Press.
- Myers, Benjamin. (2006) *Alister McGrath's scientific theology*. In: *The Order of Things; Explorations in Scientific Theology*, McGrath Alister E., Malden & Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Pannenberg, Wolfhart. (2005). *Notes on the alleged conflict between religion and* Sheldrake Blond & Briggs, 1981.131-135. *Theology*, vol.85, issue704:131-135.
- Lakatos, Imre. (1970). *Falsification and the methodology of scientific research programs*. in: *Criticism and the growth of knowledge*. Lakatos, Imre & Musgrave, Alan(eds). Cambridge: Cambridge university press,.
- Lakatos, Imre. (1978). *The methodology of scientific research programs*, Cambridge: Cambridge university press.
- McCain, Kevin & Ted Poston. (2017). *«est Explanations: An Introduction*. in: *Best Explanations:New Essays on Inference tothe Best Explanation*, Kevin McCain and Ted Poston(eds), Oxford: Oxford University Press.
- Mcgrath, Alister E.(1998). *Foundation of dialogue in science and religion*, Massachuset: Blackwell puplishers.
- Mcgrath, Alister E.. (2001). *Scientific Theology*, Vol. 1, Londen & New york: T&T Clark International.
- Mcgrath, Alister E.. (2002). *Scientific Theology*. Vol. 2.

- in Science and Theology. Zygon. 39(2): 413-429.
- Peacocke, Arthur R.. (2001). Paths from science towards God: The end of all our exploring. Oxford & newYork: Oneworld Publications.
- Peacocke, Arthur R.. (1993). Theology for a scientific age: being and becoming--natural, divine, and human. Minneapolis: Fortress Press.
- Putnam, Hilary. (1928). Three kinds of scientific realism. The Philosophical Quarterly, vol.32(128):195-200.
- Quine, Willard V..(1963). From a logical point of view: Nine logico-philosophical essays. New York & London: Harper & Row Publishers.
- Russell, Robert John. (1991). The theological-scientific vision of Arthur Peacocke. Zygon. vol. 26(4): 505-517.
- Smith, Peter Godfrey. (2003). Theory and reality: an introduction to the philosophy of science. Chicago: The University of Chicago Press.
- Psillos. Stathis. (2009). Knowing the Structure of Nature: Essays on Realism science. Zygon, vol. 40(3):585-588.
- Pannenberg, Wolfhart. (2006) Problems between science and theology in the course of their modern history. Zygon. vol. 41(1):105-112.
- Pannenberg, Wolfhart. (2008). Historicity of Nature: Essays on Science and Theology, West Conshohocken, Pennsylvania: Templeton Foundation Press.
- Pannenberg, Wolfhart. (1973). Theology and the Philosophy of Science, Philadelphia: the Westminster press.
- Peacocke, Arthur R.. (1987). Creation, Humanity & God. Journal of Beliefs and Values: Studies in Religion& Education, 8(1):1-14.
- Peacocke, Arthur R..(2007). One world: The interaction of science and theology. West Conshohocken: Templeton Foundation Press.
- Peacocke, Arthur R.. (1999). Biology and a Theology of Evolution, Zygon, 34(4): 695-712.
- Peacocke, Arthur R.. (2004). The End of all our Exploring

- and Explanation. London: Palgrave Macmillan.
- Torrance, Thomas F.. (2001). Reality and scientific theology, Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Torrance, Thomas F.. (1972). Newton, Einstein and scientific theology. Religious studies. vol. 8(3): 233-250.
- Torrance, Thomas F.. (2005). Divine and contingent order. Cambridge: A&C Black.
- Torrance, Thomas F.. (1971). God and Rationality. London. Oxford University Press.
- Torrance, Thomas F.. (1980). The ground and grammar of theology. Edinburgh & New York: T&T Clark Ltd.
- Torrance, Thomas F.. (1996). Theological science. Edinburgh: T&T Clark Ltd.